

2.6. ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ З ІСТОРІЇ В ШКОЛІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

<https://doi.org/10.32405/mono-lomza-kyiv-2024-2-6>

Петро Мороз,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України, Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-6776-9186>

Ірина Мороз,

науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України, Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-7076-1038>

Сучасне суспільство потребує не лише високоосвічених, але й креативних людей з критичним мисленням, які здатні самостійно ухвалювати відповідальні рішення, прогнозувати їх наслідки та активно впроваджувати інновації. Стрімкий розвиток високих технологій, шалений потік різноманітної інформації зумовлюють необхідність професійної мобільності - людина протягом життя має підвищувати кваліфікацію, освоювати нові технології, професії, а часом, змінювати сферу зайнятості. Така мобільність і конструктивність є необхідними для вирішення сучасних проблем. Відповідно, заклади освіти мають орієнтуватися на впровадження таких педагогічних технологій, що не тільки поглиблюють знання учнів з предмета, але й розвивають пізнавальну активність, самостійність та здатність до критичного й творчого мислення. Одним із найефективніших способів досягнення цієї мети є організація дослідницької діяльності як у межах навчальних занять, так і в позаурочний час (П. Мороз & І. Мороз, 2023b; П. Мороз & І. Мороз, 2018b).

Дослідницька діяльність стимулює учнів активно долучатися до процесу пізнання, формує в них навички самостійного пошуку й аналізу інформації. На відміну від традиційних підходів, що зосереджуються переважно на засвоєнні та відтворенні фактів, дослідницька діяльність спонукає учнів аналізувати історичні джерела, порівнювати різні погляди, робити обґрунтовані висновки. Це сприяє глибшому осмисленню історичних процесів, розумінню їхнього впливу на сучасність і дозволяє уникнути спрощеного погляду на історію як сукупність дат і подій (П. Мороз & І. Мороз, 2023a).

Упровадження дослідницької діяльності розвиває історичне мислення, яке передбачає не лише знання послідовності подій, але й здатність розуміти причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати дії історичних діячів та значення подій у суспільному контексті. В умовах сучасного інформаційного середовища, де масова інформація часто є неперевіреною або маніпулятивною, критичне осмислення джерел і вміння формулювати обґрунтовані висновки набувають особливої актуальності. Шкільна історична освіта відіграє важливу роль у формуванні медіаграмотності, що передбачає здатність учнів оцінювати й інтерпретувати інформацію та

розпізнавати маніпулятивний контент. Дослідницька діяльність сприяє розвитку цих навичок, готуючи учнів до участі в дискусіях і прийняття рішень на основі фактів та їх аналізу.

Отже, актуальність упровадження дослідницької діяльності в шкільну історичну освіту зумовлена потребою формувати в молодого покоління навичок та вмій, необхідних для орієнтації в сучасному інформаційному просторі, розвитку історичного мислення та підготовки до активної громадянської позиції.

У межах дослідження актуальними є наукові праці, присвячені питанням організації дослідницької діяльності в закладах загальної середньої освіти, зокрема українських дослідників З. Возна, М. Головань, С. Бабійчук, Т. Мієр, О. Міхно, Н. Недодатко, С. Омельчук, В. Яценко та інших. У цих роботах розкрито значення дослідницької діяльності в освітньому процесі, зміст і структура дослідницької компетентності учнів.

Особливості організації дослідницької діяльності учнів в процесі навчання історії висвітлені у працях українських методистів К. Баханова, В. Власова, Н. Гупана, В. Кришмарел, О. Пометун, Ю. Малієнко, С. Михайличенка та інших. Їхні дослідження присвячені питанням формулювання проблемних завдань і методиці проведення уроків історії з використанням дослідницьких методів.

Водночас історіографічний огляд проблеми дозволяє дійти висновку про відсутність систематизованих досліджень, що стосуються концептуальних засад дослідницької діяльності учнів під час навчання історії, змісту та структури їхньої дослідницької компетентності. Відкритими залишаються питання стану впровадження дослідницької діяльності в освітній процес, а також проблем і бар'єрів на шляху її реалізації у школах. Усе це зумовлює необхідність поглибленого дослідження цієї проблематики.

Метою нашого дослідження є визначення ключових аспектів дослідницької діяльності в контексті історичної освіти та аналіз практики її впровадження на основі опитування вчителів. Для цього ми поставили такі завдання: 1) розкрити концептуальні засади дослідницької діяльності учнів з історії, зокрема її значення для розвитку критичного мислення та аналітичних здібностей; 2) проаналізувати ефективність її впровадження в освітній процес на основі опитування вчителів історії; 3) визначити основні проблеми та перешкоди у реалізації дослідницької діяльності в школі; 4) запропонувати шляхи вдосконалення методичних підходів до організації дослідницької діяльності учнів з історії, враховуючи сучасні освітні тенденції та технології.

На сьогодні дослідницька поведінка розглядається не лише як риса людей, що займаються наукою, але й як важливий компонент життя сучасної людини. Потреба досліджувати навколишній світ є однією з найцінніших і найефективніших особливостей людської психіки, яка забезпечує адаптацію до зовнішнього середовища, задовольняє творчі, духовні і когнітивні потреби.

Під дослідницькою діяльністю учнів ми розуміємо вид навчальної активності, що передбачає самостійну або частково керовану роботу над розв'язанням дослідницьких завдань чи розробкою проєктів, спрямованих на відкриття учнем суб'єктивно нових знань, оволодіння новими навичками і способами дій у процесі навчання. Під час дослідницької діяльності учні стають активними учасниками освітнього процесу: самостійно чи за підтримки вчителя формулюють припущення та гіпотези, визначають навчальні проблеми, проводять дослідження, опрацьовуючи різноманітні джерела інформації. Дослідницька діяльність розвиває критичне мислення учнів, впевненість у власних силах і здатність до самовдосконалення, що сприяє їхній навчальній мотивації та формуванню ключових компетентностей (П. Мороз & І. Мороз, 2018b).

Окрім поняття «дослідницька діяльність», у науковій літературі також використовують термін «дослідницьке навчання». З огляду на аналіз літератури, дослідницьке навчання можна визначити як освітню технологію, що застосовує навчальне дослідження (або окремі його елементи на початкових етапах) як ключовий засіб для досягнення освітніх результатів. Упровадження дослідницького навчання історії сприяє не лише засвоєнню учнями певної системи історичних знань, а й розвитку в них уміння самостійно здобувати інформацію з різних джерел, критично й творчо мислити, а також формуванню їхньої дослідницької компетентності.

Дослідницька компетентність є важливим компонентом сучасної освіти, оскільки вона розвиває здатність учнів до самонавчання й адаптації в умовах інформаційно насиченого середовища. Водночас, попри наявність численних наукових праць із цієї тематики, єдиного визначення поняття «дослідницька компетентність учня» досі не існує, що ускладнює обґрунтування оптимальних шляхів її формування.

На основі аналізу наукових джерел (Головань & Яценко, 2012; Мієр, 2017; І. Мороз, 2020а; І. Мороз, 2021; П. Мороз & І. Мороз, 2018b; П. Мороз & І. Мороз, 2020; Р. Moroz & І. Moroz, 2015; Омельчук, 2014; П. Мороз, 2018) дослідницьку компетентність з історії можна визначити як інтегровану характеристику особистості, яка поєднує знання, уміння, навички та особистісні якості, що дають змогу учневі самостійно або в співпраці з іншими здійснювати пошукову діяльність, спрямовану на здобуття нових знань і критичне осмислення інформації. Ця компетентність проявляється в готовності та здатності до інтелектуальної творчості, реконструювання історичних подій, генерування нових ідей та гіпотез, роботи з різноманітними джерелами інформації, а також у здатності знаходити оптимальні рішення для навчальних проблем. Дослідницька компетентність з історії пов'язана з відкриттям суб'єктивно й об'єктивно нових знань, активним пізнавальним інтересом та розвитком критичного мислення, що сприяє ефективному вирішенню дослідницьких завдань у сфері історії.

Аналіз наукових джерел (Головань & Яценко, 2012; Мієр, 2017; І. Мороз, 2020а; І. Мороз, 2021; П. Мороз & І. Мороз, 2018b; П. Мороз & І. Мороз, 2020; Р. Moroz & І. Moroz, 2015; Омельчук, 2014; П. Мороз, 2018), а також врахування специфіки вивчення історії дали змогу визначити ключові компоненти дослідницької компетентності: мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-евристичний, практично-пошуковий, комунікативно-презентаційний і рефлексивний. Ці компоненти відображають різні напрями й етапи дослідницької діяльності учнів з історії та є взаємопов'язаними (рис. 1).

Рис. 1 Компоненти дослідницької компетентності з історії

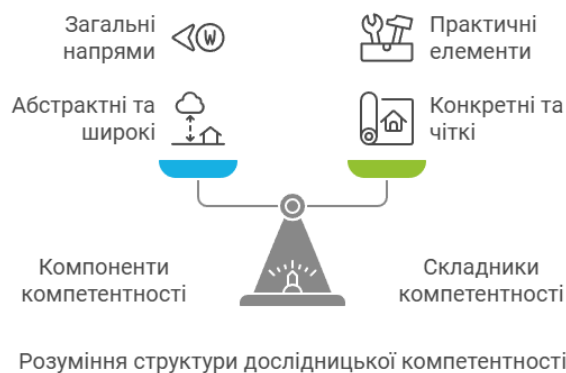
У дослідженні ми визначили складники дослідницької компетентності й згрупували їх відповідно до компонентів компетентності (див. таблицю 1). Під складниками дослідницької компетентності ми розуміємо знання, навички, окремі здібності, а також особистісні якості, які необхідні для реалізації кожного з компонентів.

Таблиця 1.

Компонентний склад дослідницької компетентності учнів з історії

Компоненти дослідницької компетентності	Складники
Мотиваційно-ціннісний	Ставлення учня до процесу пізнання та ціннісні орієнтири щодо дослідницької діяльності. Мотивація є рушієм особистісного розвитку учня, стимулом до участі у дослідженнях, а також основою формування дослідницької компетентності.
Інтелектуально-евристичний	Уміння, необхідні на початкових етапах дослідження: формулювання проблем, генерування ідей, висування гіпотез, вибір шляхів для їх перевірки, уточнення та формулювання історичних понять.
Практично-пошуковий	Поєднання вмінь обробляти інформацію та здійснювати дослідження, зокрема: а) аналіз історичних фактів, явищ, діяльності історичних діячів; б) роботу з джерелами; в) встановлення причинно-наслідкових зв'язків; г) структурування матеріалу; д) самооцінку результатів та корекцію дій.
Комунікативно-презентаційний	Уміння подати результати дослідження, зокрема: структурування та узагальнення інформації, обґрунтування знань, формулювання висновків, захист власної позиції, інтеграцію знань у різні дискурси.
Рефлексивний	Здатність учня оцінювати процес і результати своєї та колективної діяльності, а саме: а) усвідомлення рівня власних дослідницьких здібностей; б) самооцінка досягнень, виявлення позитивних і негативних моментів; в) порівняння результатів із запланованими цілями. Сприяє розвитку критичного мислення та самостійності.

Компоненти дослідницької компетентності визначають основні напрями діяльності учня у процесі дослідження та окреслюють загальні сфери розвитку компетентності. Складники, своєю чергою, деталізують знання, навички, здібності та особистісні якості, необхідні для досягнення результатів у межах кожного компонента.

Отже, дослідницька компетентність з історії охоплює мотивацію, знання, навички та особистісні якості, що дають змогу учневі вести продуктивну дослідницьку діяльність у царині історії.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури (П. Мороз & І. Мороз, 2018b; По-метун, Гупан & Власов, 2018; Кришмарел, 2019; Р. Moroz & I. Moroz, 2015) та результатів упровадження підручників (П. Мороз & І. Мороз, 2018a; П. Мороз, 2019) в освітній процес, ми визначили основні методичні шляхи формування дослідницької компетентності учнів з історії, перелік та опис яких подано в таблиці 2.

Таблиця 2.

Методичні шляхи формування дослідницької компетентності учнів з історії

Методичні шляхи	Опис
Побудова занять на основі проблемних ситуацій	Спонукає учнів до активного пошуку інформації, формулювання гіпотез і висновків, стимулюючи їхній інтерес до дослідницької діяльності.
Робота з різноманітними джерелами інформації	Розвиває здатність учнів аналізувати, зіставляти та синтезувати дані з різних джерел, сприяючи розвитку критичного мислення та навичок самостійного дослідження.
Проектно-дослідницька діяльність	Дає змогу учням глибше занурюватися в історичні теми, працюючи над конкретними дослідницькими завданнями у парі чи групі. Сприяє розвитку навичок самостійної роботи і співпраці.
Залучення до формулювання гіпотез і припущень	Заохочує учнів до висунування та перевірки гіпотез на основі фактів і логічного аналізу, розвиваючи аналітичні навички та вміння аргументувати свої думки.
Інтегрований (міжпредметний) підхід	Дає змогу розглядати історичні події в ширшому контексті, формуючи навички міждисциплінарного аналізу та розуміння складності історичних процесів, інтегруючи знання з інших предметів.
Кооперативне навчання	Використання групових і парних форм роботи стимулює взаємодію між учнями, обмін думками, порівняння різних підходів та розвиток умінь працювати в команді.
Заохочення до самооцінювання та рефлексії	Допомагає учням аналізувати власний дослідницький процес, оцінювати досягнуті результати й визначати шляхи для вдосконалення. Формує навички самоконтролю й самокорекції, важливі для формування дослідницької компетентності.

Невіддільним складником дослідницької діяльності є дослідницькі завдання, оскільки вони є ключовим інструментом для досягнення освітніх результатів. На думку психологів, такі завдання є «пусковим механізмом» освітньої діяльності та розвитку учнів. Розв'язуючи їх, учні стають активними учасниками навчання, поглиблюють свої знання, удосконалюють уміння й навички, набувають умінь працювати в команді, аналізувати й розв'язувати складні завдання.

Під дослідницьким завданням ми розуміємо педагогічно сконструйовану навчальну ситуацію, що спрямована на активізацію пізнавальної діяльності учнів і розвиток дослідницької компетентності через вирішення навчальної проблеми, яка має часткову або повну новизну для учня. Таке завдання передбачає самостійний або частково самостійний пошук

рішень, здобуття нових знань, розвиток аналітичних і дослідницьких умінь, обґрунтування висновків і презентацію отриманих результатів.

Дослідницьке завдання з історії за своєю структурою має включати: 1) запланований вид діяльності (наприклад, «проаналізуйте», «інтерпретуйте», «порівняйте», «узагальніть», «доведіть»), що визначає тип дій учня; 2) чітко сформульовану умову, яка окреслює контекст та напрямок дослідження; 3) необхідні джерела інформації: писемні документи (або уривки з них), візуальні та речові матеріали, статистичні дані, карти, ілюстрації, електронні ресурси, музейні фонди, а також особисті знання учня; 4) інструкції до виконання (послідовність дій або методів, таких як аналіз, порівняння, синтез, висунення гіпотез); 5) рефлексію та оцінку – можливість оцінити процес і результати, що сприяє розвитку навичок самоконтролю та самокорекції. Виконуючи такі завдання, учні долучаються до наукового пізнання, освоюють методи дослідження, розвивають критичне мислення й аналітичні вміння.

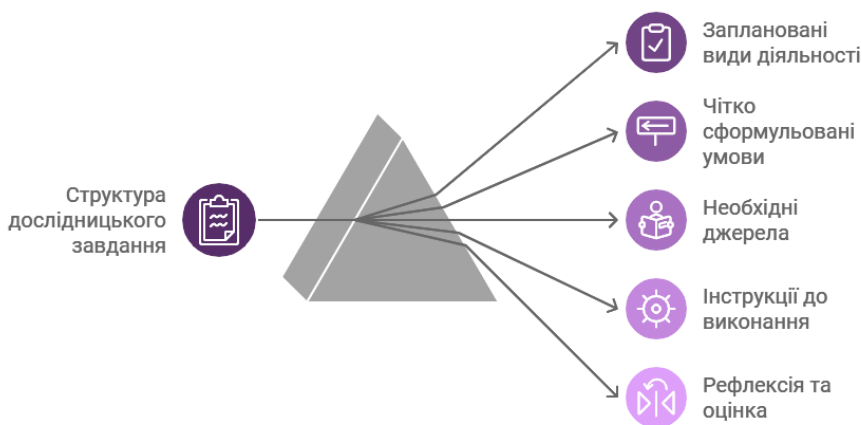

Рис.2. Структура дослідницького завдання з історії

Основна мета використання дослідницьких завдань під час вивчення історії полягає у формуванні дослідницької компетентності учнів, розвитку їх аналітичного й критичного мислення, історичної емпатії, уяви та практичних навичок для здобуття нових знань. Такі завдання стимулюють пізнавальну активність учнів, заохочують їх висувати гіпотези, аналізувати та порівнювати історичні події й явища, виявляти спільні й відмінні риси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, а також здійснювати історичну реконструкцію та персоніфікацію. Для досягнення цих цілей у освітньому процесі доцільно використовувати завдання, які передбачають такі дії, як «Аргументуйте...», «Доведіть...», «Обґрунтуйте...», «Охарактеризуйте...», «Порівняйте...», «Проаналізуйте...».

Формулювання дослідницьких завдань має відповідати низці ключових методичних вимог, які забезпечують ефективність навчання та розвиток дослідницької компетентності учнів, перелік та опис яких подано в таблиці 3.

Таблиця 3.

Методичні вимоги до формулювань дослідницьких завдань

Методичні вимоги	Опис
Відповідність навчальній програмі та меті уроку	Завдання мають відповідати змісту програми та уроку, охоплювати ключові поняття, факти й теми, а також, за можливості, включати різні види джерел інформації.

Методичні вимоги	Опис
Конкретність, логічність і лаконічність	Формулювання завдань повинно бути чітким, зрозумілим і компактним для забезпечення легкості сприйняття та виконання.
Досяжність	Завдання необхідно розробляти з урахуванням вікових та психолого-педагогічних особливостей учнів, щоб вони могли виконати їх самостійно або за підтримки вчителя.
Відсутність явного підказування	Формулювання завдання не повинно містити явних підказок або спрямування на конкретну відповідь, що сприяє розвитку аналітичного мислення.
Пізнавальна активність	Завдання мають стимулювати учнів до самостійного пошуку інформації, аналізу та формулювання висновків, що розвиває критичне мислення та здатність до рефлексії.
Оптимальне поєднання форм навчання	Система дослідницьких завдань має передбачати індивідуальні, парні, групові та колективні форми роботи, що сприяє розвитку співпраці між учнями.
Оцінювання результатів	Необхідно чітко визначити критерії для оцінювання дослідницької діяльності учнів, що дасть можливість об'єктивно оцінити їхні досягнення та прогрес.

Формування дослідницької компетентності тісно пов'язане з розвитком критичного мислення учнів. Ключовим аспектом цього процесу є здатність учнів аналізувати та критично оцінювати інтерпретації минулого, подані в різноманітних історичних джерелах, з позиції їх відповідності реальним фактам та взаємної узгодженості з іншими джерелами. У цьому контексті важливо застосовувати завдання на зразок «Відберіть важливу інформацію з джерела», «Підсумуйте інформацію, подану у джерелі», «Оцініть інформацію щодо достовірності та упередженості». Такі завдання сприяють усвідомленню учнями, що жодне джерело не є повністю об'єктивним і що існує багато різних інтерпретацій минулого. Завдяки цьому учні навчаються критично ставитися до інформації, розвивають навички роботи з джерелами й розуміння того, що єдиної «істини» щодо минулого не існує.

Багаторакурсний підхід

Рис. 3. Багаторакурсний підхід до вивчення історії в школі

Для глибшого засвоєння навичок дослідження історичних фактів і подій доцільно використовувати багаторакурсний підхід, що передбачає роботу з різноманітними джерелами, зокрема тими, які висвітлюють контрверсійні питання. Такий метод не лише сприяє

розвитку критичного мислення та навичок аналізу, а й допомагає учням усвідомити, що історичні джерела, незалежно від їхнього типу (документи, статті, медіаконтент), не можуть повністю відтворити об'єктивну картину минулого. Дослідження різноманітних інтерпретацій сприяє сприйняттю історії як складного та динамічного процесу, навчить відрізняти факти від думок, а також надасть учням розуміння того, що історичні події можуть трактуватися та осмислюватися по-різному.

Одним із дієвих методів розвитку навичок роботи з історичними інтерпретаціями є залучення учнів до створення власних інтерпретацій на основі дослідження різних джерел, які висвітлюють одну подію чи явище з різних точок зору. Такий підхід допомагає учням зрозуміти загальні принципи побудови історичних інтерпретацій та спонукає їх до аналізу природи історичного знання (Пометун, Гупан & Власов, 2018). Окрім того, в умовах сучасного інформаційного суспільства для учнів важливо не лише вміти знаходити та аналізувати інформацію, але й ефективно представляти власні ідеї у різних медіаформатах. Завдання, пов'язані зі створенням власних медіапродуктів (буклетів, презентацій, відеороликів), сприяють розвитку креативного мислення, навичок роботи з медіаінструментами та підвищують здатність здобувачів освіти критично сприймати та продукувати інформацію. Такі завдання допомагають учням висловлювати свої погляди на історичні події та явища, формують стійкі навички комунікації та аналізу в медіапросторі.

Наприклад:

Дослідницьке завдання «Мистецтво та вірування первісних людей»

1. Вирушаємо в подорож у часі! Уявіть, що ви археологи! Ваша місія – дослідити мистецтво первісних людей. Знайдіть і розгляньте зображення творів мистецтва первісних людей (малюнки на скелях, ритуальні предмети, статуєтки, орнаменти) за допомогою підручників, книг або інтернету.

2. Розкриваємо таємниці (досліджуємо). Проаналізуйте знайдені зображення за таким алгоритмом:

1. Що на них зображено?
2. Які кольори та символи використані? Що вони відображають?
3. Які емоції викликають ці зображення?
4. Яким могло бути призначення творів мистецтва (ритуальне, побутове, прикраса тощо)?

3. Створюємо візуальну реконструкцію. Оберіть один зі способів творчої роботи: малюнок, макет, лепбук або мультимедійна презентація). Ваша робота повинна відобразити особливості мистецтва або вірувань первісних людей.

4. Ділимося результатами. Презентуйте свою роботу класу! Розкажіть: Що нового ви дізналися про життя і вірування первісних людей? Що було найцікавішим у виконанні завдання? Які труднощі виникли?

Зробимо короткий аналіз цього дослідницького завдання:

1. Формат: Завдання запропоновано у вигляді уявної подорожі, що робить його цікавим та доступним для учнів 6 класу. Це перетворює процес дослідження на захопливу пригоду, яка допомагає розкрити таємниці первісного мистецтва.

2. Структурованість: Завдання організоване за етапами, які акцентують увагу на ключових аспектах дослідження: аналізі мистецьких зображень, створенні візуальної реконструкції та презентації результатів. Це сприяє систематизації знань учнів.

3. Зрозумілі інструкції: Чітке виділення етапів та стислі інструкції полегшує сприйняття завдання, допомагає учням виконувати його послідовно та розвивати навички планування.

4. Гнучкість виконання: Формат завдання підходить для індивідуальної та групової роботи, а різноманіття форм візуальної реконструкції (малюнок, макет, лепбук, мультимедійна презентація) дає змогу учням виявити креативність, що є важливим аспектом навчання у 6 класі.

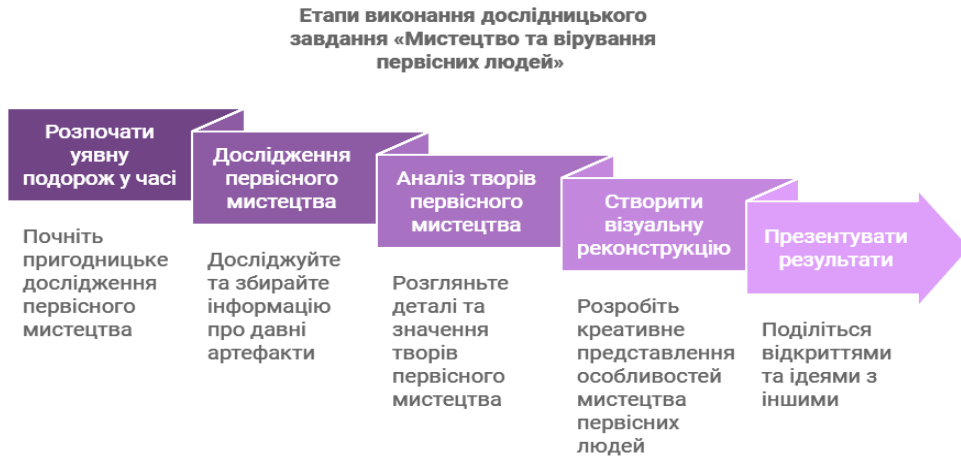

Рис. 4. Схема «Етапи виконання дослідницького завдання "Мистецтво та вірування первісних людей"»

У конструюванні дослідницьких з історії необхідно враховувати особливості розвитку сучасних дітей, які належать до цифрового покоління. Ефективним засобом залучення таких дітей до вивчення історії є використання цифрових інструментів та ресурсів, зокрема програм для обробки даних та графічного дизайну, методів активного навчання, які стимулюють залучення до діалогу, дискусії та співпраці. Застосування візуальних засобів допомагає зробити навчальний матеріал більш доступним та зрозумілим для дітей, оскільки вони звикли до візуального способу сприйняття інформації (П. Мороз & І. Мороз, 2023а).

Дослідження з історії можна організувати у формі групової роботи, у процесі якої діти спільно досліджують та обговорюють різні аспекти минулого. Це дає змогу учням взаємодіяти, обмінюватися ідеями та спостереженнями, розвивати навички співпраці та комунікації (П. Мороз & І. Мороз, 2023а). Тож під час організації роботи з джерелом інформації варто орієнтуватися на активні та інтерактивні прийоми навчання – це робить навчання дієвим, продуктивним та цікавим для учнів (І. Мороз, 2023).

Наприклад:

Дослідницьке завдання: «Середньовічні міста»

1. Формуємо групи. Поділіться на 5 малих груп. Кожна група обирає одне середньовічне місто для дослідження. Можливі варіанти: Париж, Лондон, Флоренція, Кельн або Прага.

2. Досліджуємо за допомогою технології. Розгляньте за допомогою QR-кодів або пошуків 3D-реконструкції середньовічних міст. Дослідіть забудову, пам'ятки та атмосферу обраного міста. Знайдіть додаткову інформацію в інтернеті про його історію та культурні особливості.

3. Створюємо опис уявної екскурсії. Складіть опис уявної екскурсії містом, акцентуючи увагу на особливостях забудови, культурних пам'ятках та цікавих історичних фактах про місто.

4. Ділимося результатами. Презентуйте вашу уявну екскурсію класу! Поділіться враженнями та обговоріть, чому саме ваше середньовічне місто привабливе для туристів. Які

його особливості можуть вразити, а які – розчарувати екскурсантів (наприклад, вузькі вулички, темряву підземель)?

Поділіться, що нового ви дізналися про життя в середньовічному місті, що було найцікавішим і які утруднення виникли під час виконання завдання.

Дослідницьке завдання: Середньовічні міста

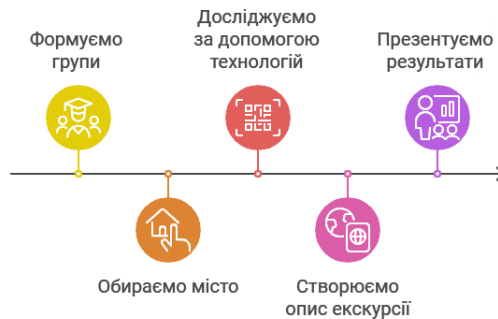

Рис. 5. Схема «Етапи виконання дослідницького завдання "Середньовічні міста"»

Окрім поняття «дослідницьке завдання», на нашу думку, доцільно використовувати термін «завдання дослідницького типу». Попри спільні риси, ці поняття суттєво відрізняються за змістом і метою, що вимагає їх чіткого розмежування.

Дослідницьке завдання передбачає виконання учнями повного циклу дослідницької діяльності, зокрема формулювання запитань, збирання та аналіз інформації, розроблення висновків і презентацію отриманих результатів. Воно спрямоване на глибоке і комплексне вивчення обраної теми з елементами оригінального аналізу. Наприклад, у межах дослідження середньовічного міста учні можуть створювати уявну екскурсію чи візуальну модель, аналізувати соціальне та економічне життя мешканців і формулювати висновки про особливості їхнього побуту. Такі завдання потребують тривалого часу для підготовки й виконання, тому їх виконання доцільно організовувати під час практичних або проектних занять.

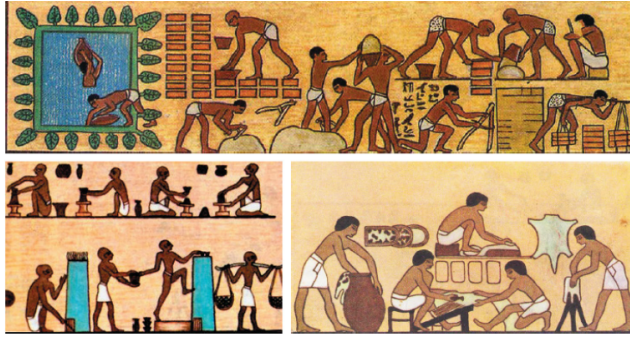
Завдання дослідницького типу орієнтовані на формування окремих дослідницьких умінь і навичок без виконання повного циклу дослідження. Вони охоплюють окремі етапи дослідницької діяльності, як-от формулювання гіпотез, їх перевірку, аналіз або порівняння даних тощо. Ці завдання потребують менше часу для виконання, тому є ефективними у процесі вивчення нового матеріалу або для закріплення конкретних дослідницьких умінь. Наприклад, учні можуть аналізувати взаємозв'язки історичних подій, досліджувати причини й наслідки певних явищ чи порівнювати різні джерела інформації, вдосконалюючи відповідні навички.

Наведемо приклади завдань дослідницького типу, які спрямовані на розвиток умінь формулювати ідеї, висувати гіпотези та обирати шляхи їх перевірки під час вивчення нового матеріалу:

1. Поміркуйте! Навіщо люди почали вести відлік часу від певної події? Зробіть припущення, до чого призвела б ситуація, якби люди відмовилися використовувати лічбу часу.

2. На основі прочитаного тексту та аналізу карти зробіть власне припущення, чому перші держави виникали біля великих річок.

3. Перед вами три малюнки. Висловіть припущення, що зображено на них. Перевірте свої відповіді на сайті підтримки підручника.

Підсумуємо, основні відмінності між дослідницьким завданням та завданням дослідницького типу такі:

Мета: дослідницьке завдання передбачає завершене навчальне дослідження з власними висновками, а завдання дослідницького типу спрямоване на розвиток конкретних дослідницьких навичок.

Рівень глибини: дослідницьке завдання більш глибоке і комплексне; завдання дослідницького типу – коротке та практичне, орієнтоване на певний аспект дослідження чи розвиток певних дослідницьких умінь.

Результати: дослідницьке завдання сприяє виробленню нових висновків та знань, а завдання дослідницького типу може завершуватися простим підсумком чи відповіддю на запитання.

Рис. 6. Схема «Порівняння дослідницьких завдань та завдань дослідницького типу»

Завдання дослідницького типу з історії були предметом розгляду в наших статтях (П. Мороз, 2008а; П. Мороз, 2008b; П. Мороз & І. Мороз, 2015) та методичному посібнику «Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі» (П. Мороз & І. Мороз, 2018b). Проте аспекти, пов'язані зі структурою, класифікацією цих завдань та методикою їхнього впровадження в освітній процес, потребують подальшого наукового дослідження. У наступних роботах ми маємо на меті детально розкрити ці питання.

Дослідницька діяльність учнів з історії найбільш повно реалізується під час практичних/дослідницьких робіт та занять, оскільки вони передбачають активну пізнавальну діяльність учнів протягом частини уроку або всього заняття. Як підкреслює О. Пометун, практичне заняття – форма навчального заняття, особливий тип уроку, де на підставі раніше набутих знань і сформованих умінь учні виконують пізнавальні та дослідницькі завдання, набуваючи нових знань і опановуючи складніші пізнавальні уміння (Пометун, 2015, с. 52).

У підручниках, які ми розробили, практичні роботи та заняття структуровані у такий спосіб, щоб учні могли досліджувати окремі аспекти теми з використанням різноманітних джерел інформації: історичних документів, музейних фондів, місцевих історичних пам'яток, інтернет-ресурсів та інших матеріалів. Це дає змогу інтегрувати теоретичні знання з практичними завданнями та поглибити розуміння предмета. У цьому контексті практичні заняття виконують подвійну функцію: вони є ефективним способом вивчення нового матеріалу і водночас інструментом для формування дослідницької компетентності, зокрема критичного мислення, аналітичних здібностей та самостійності. Учителю під час таких занять виступає не просто інструктором, а консультантом і наставником, допомагаючи учням ефективно використовувати різні інформаційні джерела і розвивати власні дослідницькі здібності (П. Мороз & І. Мороз, 2018b). Приклади практичних занять та робіт детально описані в нашій статті «Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії» (П. Мороз & І. Мороз, 2020).

Для підвищення рівня самостійності учнів та розвитку інформаційно-цифрової компетентності ми передбачили в підручниках практичні заняття за технологією «перевернутий клас». Основною особливістю цього підходу є те, що учні вдома переглядають навчальні відеоматеріали або працюють із інформаційними ресурсами для вивчення нового матеріалу, що дає змогу їм самостійно засвоїти базові знання. Натомість у класі під керівництвом учителя вони виконують дослідницькі завдання, обговорюють свої відкриття та отримують відповіді на питання, які виникли під час самостійного опрацювання теми. Прикладом реалізації цієї технології є параграф «Повсякденне життя та побут стародавніх греків (практичне заняття)», де теоретичний матеріал учні опановують вдома, а у класі зосереджуються на аналізі, співставленні та обговоренні історичних джерел і артефактів (П. Мороз, 2019). Заняття передбачає роботу учнів у групах. Кожна з груп має на основі різних джерел інформації, представлених на сайті інтернет-підтримки підручника, дослідити певний аспект повсякденності давніх греків (житло і побут, особливості сімейного життя, становище жінки, дозвілля афінян і спартанців, особливості давньогрецького одягу) і представити результати дослідження однокласникам у вигляді уявної пригодницької ситуації або мультимедійної презентації.

Так практичні роботи й технологія «перевернутий клас» роблять освітній процес не лише більш активним, але й дослідницько орієнтованим, допомагаючи учням розвивати критичне мислення, системне бачення історичних процесів та здатність до ефективного аналізу й самостійного навчання.

Важливим засобом формування дослідницької компетентності є проєктна діяльність. Вона дає змогу ефективно поєднати теоретичні та практичні складники освітньої діяльності учнів, розкрити, розвинути й реалізувати свій творчий потенціал. Робота над навчальним проєктом завжди передбачає вирішення певної навчальної проблеми з використанням різноманітних методів та обов'язкового інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, навчальних предметів/курсів.

Під навчальним проєктом розуміють діяльність учнів із розв'язання конкретної проблеми, спрямованої на досягнення заздалегідь запланованого результату. Проєктна діяльність учнів передбачає перенесення знань у нові умови для розв'язання значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілевизначення, планування й здійснення проєкту (Возна, 2019).

Метод проєктів завжди орієнтований на самостійну діяльність – індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують протягом певного часового відтинку.

У підручнику «Вступ до історії для учнів 5 класу» наскрізною лінією проходить проєкт «Історичними стежками рідного краю». У його межах учні виконують різноманітні завдання під час вивчення кількох тем: «Джерела до вивчення історії», «Історія України в пам'ятках», «Усе має минуле». Під час розв'язання дослідницьких завдань п'ятикласники використовуватимуть інформацію з різних джерел: книги, публікації в періодичних виданнях, спогади учасників та очевидців історичних подій, експонати музеїв, пам'ятки та пам'ятники рідного краю тощо. До кожного завдання в межах проєкту учні отримують детальну інструкцію. Наприклад пам'ятка-інструкція «Як досліджувати пам'ятник», один з прикладів наведено на рис. 7:

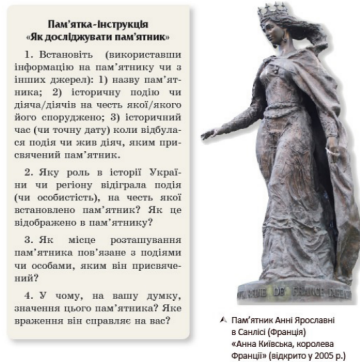

Рис.7. Пам'ятка-інструкція «Як досліджувати пам'ятник»

На думку дослідників (Пехота та ін., 2001), перевагою використання проєктної технології в освітній діяльності є вміння, які набувають учні, а саме: планувати свою роботу, попередньо прораховуючи можливі результати; використовувати багато джерел інформації; самостійно збирати і накопичувати матеріал; аналізувати, зіставляти факти, аргументувати свою думку; приймати рішення; установлювати соціальні контакти (розподіляти обов'язки, взаємодіяти один з одним); створювати «кінцевий продукт» - матеріальний носій проєктної діяльності; презентувати створене аудиторії; а також оцінювати власну роботу та роботу команди. Отже, навчання, яке раніше ґрунтувалося на запам'ятовуванні інформації та її повторенні, переходить до інтеграції, відкриття й презентації здобутих знань.

Рис. 8. Освітні переваги проєктного навчання

Упровадження дослідницької діяльності в освітній процес ставить перед учительством нові виклики та надає нові можливості для реалізації інноваційних ідей. У своїй книзі «Покоління і стилі навчання» Дж. Коатс зазначає, що місія педагога полягає не тільки в передачі знань, але й у психолого-педагогічній підтримці розвитку особистості учнів шляхом їхнього залучення до світу культурних цінностей та самоідентифікації (Цит. за П. Мороз, 2020b). Це потребує від учителя гнучкості та здатності адаптувати навчання до нових освітніх реалій, акцентуючи увагу на багатоаспектності й відносності історичних знань.

В умовах дослідницького навчання історії вчитель відіграє ключову роль у створенні середовища, яке сприяє активній пізнавальній діяльності учнів, і його завдання виходить за межі простої передачі знань. Це вимагає організації умов для розвитку творчих здібностей, критичного мислення та мотивації до дослідницької роботи. Зокрема, вчитель має (П. Мороз, 2020b):

- створювати/підтримувати атмосферу взаємоповаги й толерантності, що заохочує учнів до відкритого обміну ідеями/думками;
- ефективно комбінувати індивідуальні та групові форми роботи, щоб сприяти максимальному розвитку потенціалу кожного учня;
- створювати навчальні проблемні ситуації, що стимулюють учнів до самостійного пошуку інформації і критичного осмислення;
- знайомити учнів з методами дослідницької діяльності, які підвищують їхню самостійність у навчанні;
- формувати у них внутрішню мотивацію до навчання та самоосвіти;
- враховувати індивідуальні особливості учнів, що забезпечує диференційований підхід до навчання;
- налагоджувати/розвивати взаємодію, яка мінімізує психологічні бар'єри та сприяє вільному вираженню думок.

Рис.9. Схема «Роль учителя в умовах дослідницького навчання»

Під час дослідницької діяльності учні стають активними учасниками освітнього процесу, а вчитель виступає в ролі консультанта і наставника, спрямовуючи їх у розв'язанні складних/контroversійних історичних питань та допомагаючи у відборі й критичному аналізі джерел. Замість подання інформації у вигляді готових фактів, учитель формулює завдання для самостійного дослідження, що стимулює учнів до глибокого осмислення матеріалу та формування власних висновків.

Заохочуючи аналіз і порівняння різних поглядів на історичні події, учитель сприяє розвитку в учнів умінь інтерпретувати та аналізувати історичні джерела в їхньому соціальному, культурному та політичному контекстах. Систематична підтримка в цьому процесі допомагає учням формувати цілісне розуміння історії, усвідомлювати її зв'язок із сучасністю.

Отже, дослідницька діяльність перетворюється на форму співпраці між учителем і учнями, де обидві сторони активно взаємодіють задля досягнення спільної мети. Завдяки такому підходу навчання переходить від механічного запам'ятовування до інтегративного і творчого засвоєння знань, що перетворює його на цікавий і продуктивний процес, який сприяє всебічному розвитку учнів і підвищенню якості освіти.

Від аналізу теоретико-методичних аспектів засад перейдемо до розгляду практичних аспектів дослідницької діяльності з історії. З метою аналізу практики організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії нами були проведені онлайн-опитування вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (квітень–серпень 2024 року). Анкетуванням було охоплено 325 учителів історії з різних областей України.

Анкета містила запитання як закритого так і відкритого типу – серед варіантів відповідей учителям запропоновано можливість висловити свою думку або обравши пункт «інший варіант». Зміст питань анкетування добирався таким чином, щоб з'ясувати ставлення вчителів до організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі, їх розуміння суті поняття «дослідницька діяльність»; які компоненти дослідницьких умінь вони намагаються розвивати у своїх учнів та які чинники негативно впливають на організацію дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі.

Результати проведеного нами анкетування свідчать, що переважна більшість опитаних учителів історії (97,5%) позитивно оцінюють вплив дослідницької діяльності в процесі навчання історії в школі. Лише 2,2% респондентів зазначили, що дослідницька діяльність ніяк не впливає на освітній процес, один респондент (0,3%) зазначив, що дослідницька діяльність забирає багато освітнього часу, жоден з опитаних не обрав відповідь «Негативно впливає». Зокрема, відповідаючи на запитання «Як впливає застосування методів дослідницької діяльності на уроках історії на освітній процес? (можна обрати декілька варіантів)» педагоги обирали такі варіанти:

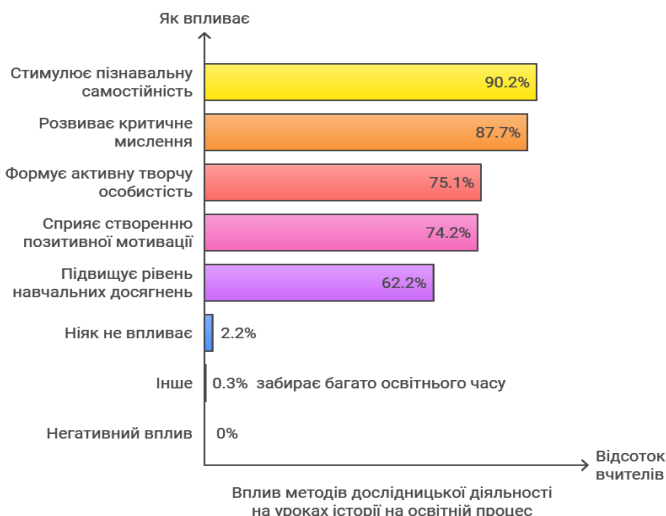

Рис. 10. Діаграма відповідей учителів на запитання «Як впливає застосування методів дослідницької діяльності на уроках історії на освітній процес? (можна обрати декілька варіантів)»

Результати опитування вчителів історії свідчать про загальну позитивну оцінку педагогами впливу методів дослідницької діяльності на освітній процес з історії. Більшість учителів оцінює такі методи як надзвичайно ефективні для стимулювання пізнавальної самостійності, розвитку критичного мислення, формування активної та творчої особистості, а також для підвищення мотивації і навчальних досягнень учнів. Лише незначна частка респондентів вважає, що дослідницька діяльність не впливає на процес навчання або забирає надто багато часу, а негативний вплив зовсім не відзначено. Це підкреслює високу ефективність дослідницьких методів у формуванні ключових освітніх компетентностей.

З метою вивчення ставлення учнів до дослідницької діяльності та участі в навчальних проєктах було сформульовано два запитання для вчителів: «Як ставляться учні до дослідницької діяльності?» та «Як ставляться учні до участі в навчальних проєктах?». Варіанти відповідей передбачали такі категорії: «Позитивно», «Негативно», «Без зацікавлення», «По-різному. Залежить від учнів та їх вподобань». Результати відповідей вчителів розподілилися наступним чином:

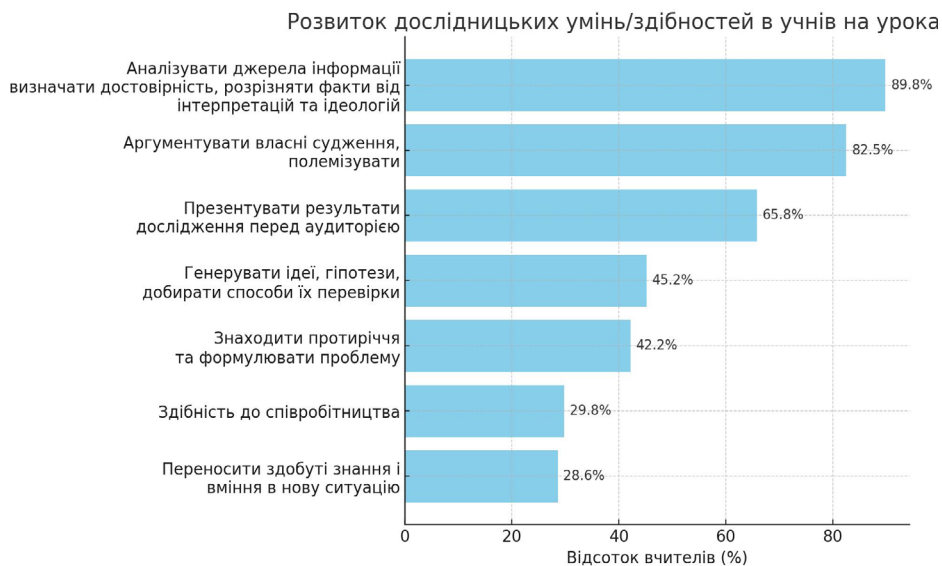
Рис. 11. Схема «Як ставляться учні до дослідницької діяльності та участі в навчальних проєктах»

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що учні в цілому більш позитивно ставляться до дослідницької діяльності порівняно з навчальними проєктами. Це може вказувати на необхідність застосування більш гнучких підходів до організації проєктної діяльності, щоб краще враховувати різноманітні інтереси та потреби учнів. Варто також зазначити, що значна частина учнів (44,2%) ставить до дослідницької діяльності залежно від своїх уподобань, а 58,1% учнів демонструють подібне ставлення до навчальних проєктів. Такий результат підкреслює важливість адаптації обох видів діяльності до вікових психолого-педагогічних особливостей школярів, а також впровадження індивідуалізованих підходів, що сприятимуть підвищенню їхньої зацікавленості та ефективному залученню в освітній процес.

Отже, отримані дані акцентують увагу на важливості індивідуалізації та диференційованого підходу до реалізації дослідницької проєктної діяльності в навчанні, що дозволить підвищити зацікавленість учнів і забезпечити їхню активну участь у навчальному процесі.

На запитання «Які з перерахованих дослідницьких умінь/здібностей Ви розвиваєте в учнів на уроках історії (виберіть декілька варіантів)» відповіді вчителів історії можна побачити на діаграмі (рис. 13). Дані анкетування свідчать про те, що вчителі історії в основному акцентують увагу на розвиток критичного мислення учнів через аналіз історичних джерел (89,8%), аргументування власних суджень (82,5%) та презентувати результати дослідження перед аудиторією (65,8%). Це вказує на спрямованість педагогічних практик на формування аналітичних навичок та активну участь учнів у дискусіях. Проте виявилось, що вчителі недостатньо уваги приділяють розвитку таких дослідницьких умінь, як генерування ідей, гіпотез, їх перевірки, (45,2%), самостійно знаходити протиріччя в історичному матеріалі та формулювати проблему (42,2%). Ці вміння є важливими, оскільки саме вони забезпечують початок дослідження, саме з них починається дослідження.

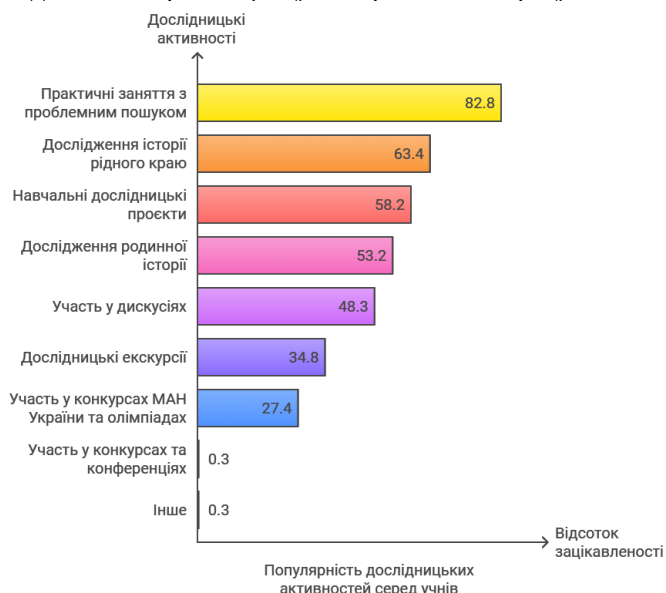

Рис. 12 Діаграма відповідей учителів на запитання «Які з перерахованих дослідницьких умінь/здібностей Ви розвиваєте в учнів на уроках історії (виберіть декілька варіантів)»

Як видно з результатів опитування, лише 29,8% опитаних учителів сприяють розвитку здатності до співробітництва в учнів, а 28,6% – умінню переносити знання в нові ситуації. Це свідчить про недостатню увагу до формування в учнів навичок командної роботи та розвитку здатності адаптувати набуті знання та вміння до нових, нетипових умов, що є важливими для повноцінної дослідницької діяльності.

На запитання «Оберіть, які види дослідницьких активностей є для учнів найцікавішими? (можна обрати декілька варіантів)» були отримані такі результати:

Рис. 13 Діаграма відповідей учителів на запитання «Оберіть, які види дослідницьких активностей є для учнів найцікавішими? (можна обрати декілька варіантів)»

Результати анкетування свідчать про значну зацікавленість учнів у дослідницьких активностях практичного характеру, що включають елементи проблемного пошуку (82,8%). Високий інтерес до дослідження історії рідного краю (63,4%) і родинної історії (53,2%) підкреслює важливість локальної історії та повсякденної історії (мікроісторії), що дозволяє учням звертатися до власного історичного та культурного коріння, посилюючи емоційну складову освітнього процесу. Популярність навчальних дослідницьких проєктів (58,2%) та участі у дискусіях (48,3%) підкреслює потребу учнів у застосуванні власних знань та ідей на практиці, а також розвиває їх здатність до аргументації й критичного мислення. Низький інтерес до участі в конкурсах МАН, олімпіадах (27,4%) та конференціях (0,3%) може свідчити про те, що формати, орієнтовані на академічне змагання, менш привабливі для учнів.

Проведене анкетування дало змогу виділити чинники, які, на думку вчителів, негативно впливають на організацію дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі.

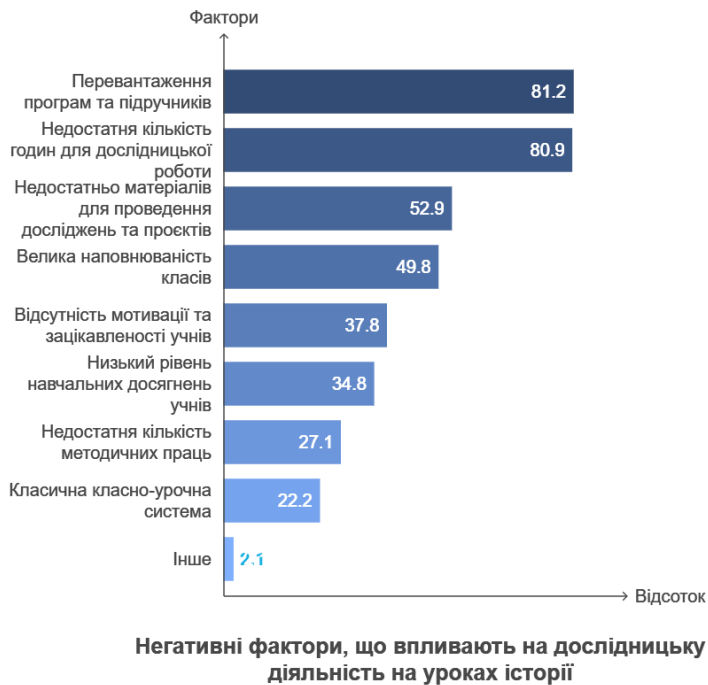

Рис. 14 Діаграма відповідей учителів на запитання «Які, на Ваш погляд, чинники не сприяють організації дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі? (можна обрати декілька варіантів)»

Аналіз усіх відповідей вчителів на запитання «Які, на Ваш погляд чинники не сприяють організації дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі? (можна обрати декілька варіантів)» засвідчив, що основними негативними чинниками, що ускладнюють упровадження дослідницької діяльності в процес навчання історії є, насамперед, перевантаження навчальних програм та підручників (81,2%) та недостатня кількість годин на проведення дослідницької роботи учнів (80,9%). Це свідчить про те, що чинні навчальні програми й обсяги матеріалу в підручниках не враховують потреб у глибокому вивченні і практичному застосуванні знань, що є важливими складниками дослідницької діяльності. Як наслідок: у процесі навчання пасивне сприйняття інформації учнями переважає над її осмисленням - учні часто завчають навчальний матеріал підручника без розуміння, як отримані знання використувати у життєвих ситуаціях.

Також важливими перешкодами є такі чинники, як: недостатньо матеріалів для проведення дослідницької діяльності/практичних занять (52,9%) та велика наповнюваність класів (49,8%). Ці фактори підкреслюють, що для ефективної організації дослідницької роботи потрібна доступність додаткових матеріалів, насамперед історичних джерел різного типу, та можливість індивідуального підходу до учнів, що ускладнюється при великій кількості учнів у класі.

Інші чинники, такі, як відсутність мотивації та зацікавленості учнів (37,8%), низький рівень навчальних досягнень учнів (34,8%) та брак праць з методики організації дослідницької діяльності (27,1%), вказують на потребу в розробленні більш привабливих та адаптованих методів дослідницької роботи. Це може свідчити про необхідність створення інноваційних підходів і методичних матеріалів, які б забезпечили підтримку вчителів у впровадженні дослідницької діяльності, незважаючи на обмеження класно-урочної системи (22,2%).

Серед інших чинників, що перешкоджають організації дослідницької діяльності учнів на уроках історії, вчителі зазначали рубриці «Інше» таке, як: «не завжди є матеріал, навіть до практичних занять, передбачених програмою», «навчальні програми перевантажені змістом. Не передбачені окремі уроки для проведення проєктів та досліджень», «відсутність цікавих збірок історичних джерел, у підручниках має бути не оповідальний стиль, а проблемний виклад матеріалу, який спонукав би до досліджень», «немає чітких критеріїв оцінювання дослідницьких завдань та навчальних проєктів», «учні не володіють дослідницькими навичками», «недостатній рівень сформованості дослідницьких умінь учнів; учні проводять дослідження орієнтуючись переважно на свою інтуїцію, а не вміння», «низький рівень дослідницьких навичок учнів».

Аналіз наукової літератури і практики навчання, а також дані емпіричних досліджень свідчать, що системне впровадження дослідницької діяльності у навчанні історії в закладах загальної середньої освіти сприяє підвищенню рівня навчальних досягнень учнів і розвитку їхньої дослідницької компетентності. Такий підхід не лише розвиває творчі здібності учнів, зокрема їхню оригінальність, гнучкість і продуктивність мислення, але й сприяє розвитку практичних навичок і ключових компетентностей.

Результати опитування показують, що більшість учителів усвідомлює важливість дослідницької діяльності та прагне оволодіти відповідною методикою. Водночас в організації дослідницької діяльності вони стикаються з низкою труднощів, зокрема відсутністю чіткої методики, перевантаженістю навчальних програм, обмеженим часом та недостатньою мотивацією учнів. Це вказує на необхідність розроблення методичних рекомендацій з комплексного розвитку дослідницьких умінь учнів. Для ефективного впровадження дослідницької діяльності в освітній процес авторам модельних навчальних програм та шкільних підручників історії необхідно врахувати вікові можливості учнів, зменшувати обсяг інформаційного навантаження та передбачати достатній час для дослідницької й проєктної діяльності.

Дослідницька діяльність виконує важливі функції в освітньому процесі, такі, як формування позитивної мотивації, розвиток пізнавального інтересу та самостійності учнів. Вона сприяє формуванню навичок самоосвіти, що є необхідними для активної пізнавальної діяльності, спонукає учнів до самостійного пошуку знань, розвиває їхню здатність до самовдосконалення, підвищує самооцінку, впевненість у собі та забезпечує задоволення від навчальних досягнень, у цілому це позитивно позначається на їхній навчальній мотивації. Дослідницька діяльність також є дієвим інструментом для подолання освітніх прогалів та підвищення навчальних результатів, розширює можливості учнів у досягненні високого рівня освіченості та самореалізації.

Результати дослідження показали, що дослідницька компетентність має комплексну структуру, з мотиваційно-ціннісним, інтелектуально-евристичним, практично-пошуковим, комунікативно-презентаційним та рефлексивним компонентами. Для її ефективного формування необхідне впровадження спеціальної методики, що ґрунтується на сучасних теоретичних положеннях психолого-педагогічної та методичної науки.

Отже, дослідницька діяльність трансформує освітній процес із репродуктивного на продуктивний, у якому учні не лише здобувають нові знання, але й створюють власні освітні продукти. Це надає їм можливість набути досвіду самостійного та колективного пошуку, інтерпретації й застосування інформації, що є основою для успішного подальшого навчання й особистісного розвитку.

Використані джерела

- Бабійчук, С. М. (2017). Дидактичні умови застосування геоінформаційних систем у дослідницькій діяльності старшокласників. Дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України. https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/Babiychuk_oref.pdf
- Баханов, К. (2004). Дослідницька робота учнів на уроках історії. Київ: Основа.
- Возна, З. (уклад.). (2019). Організація проектної діяльності учнів: навчально-методичний посібник для студентів освітнього ступеня «магістр» денної та заочної форми навчання. Умань: ВПЦ «Візаві». <http://surl.li/ijcdsd>
- Головань, М., Яценко, В. (2012). Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність. Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць, VII, 61–62. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57953>
- Кришмарел, В. (2019). Методи навчання філософії в контексті компетентісно орієнтованої історичної і громадянської освіти в ліцеї. *Проблеми сучасного підручника*, 23, 123–132. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718984/>
- Михайличенко, С. (2011). Методичні засади дослідницької діяльності старшокласників з історії України в процесі взаємодії школи та музею. Дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України. <https://uacademic.info/ua/document/0411U002946>
- Мієр, Т. (2017). Дидактичні засади організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів. Дис. д-ра пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України. <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/dysertatsiia-Miier-T.I..pdf>
- Мієр, Т. І. (2017). Дидактичні засади організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів. Дис. д-ра пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України. <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/dysertatsiia-Miier-T.I..pdf>
- Міхно, О. П. (2010). Організація дослідницької діяльності старшокласників у процесі вивчення української літератури. Дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки АПН України. <https://uacademic.info/ua/document/0410U001612>
- Мороз, І. (2020а). Модель дослідницької компетентності старшокласників з історії. *Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського*. Вип. 1(20): Сучасні проблеми обдарованості особистості: матеріали 1 Міжнар. наук.-практ. конф. (с. 58–61). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720662>
- Мороз, І. (2020б). Психолого-педагогічні умови формування в учнів старшої школи історичної дослідницької компетентності. *Компетентісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи»* (с. 106–108). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720694>
- Мороз, І. (2021). Дослідницька компетентність учнів: сутність та особливості формування на уроках історії. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрроверзи сучасного наукового*

пінання: збірник тез всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (с. 137–140). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725954>

- Мороз, І. (2023). Дослідницька діяльність учнів як складник сучасного навчання історії в школі. У *Імплементация Державного стандарту базової середньої освіти: виклики, реалізація, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції (онлайн)* (с. 192–194). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735470>
- Мороз, П. (2008а). Методика розвитку в школярів вміння бачити проблеми (на матеріалі історії стародавнього світу). *Історія в школах України*, 11–12, 15–20. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8459>
- Мороз, П. (2008b). Теоретичні засади розвитку вмінь бачити проблеми на уроках історії. *Історія в школах України*, 9, 11–15. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8458>
- Мороз, П. (2018). Компонентний склад дослідницької компетентності учня старших класів (на прикладі навчання історії). *Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теорія і методика формування громадянської компетентності старшокласників в умовах інноваційного розвитку сучасної гімназії»* (с. 32–34). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713597>
- Мороз, П. (2019). *Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підручник для 6-го класу закладів загальної середньої освіти*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722069/>
- Мороз, П. (2020а). Методичні шляхи формування дослідницької компетентності засобами шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (електронне видання)* (с. 60–62). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721429>
- Мороз, П. (2020b). Робота з історичними джерелами як засіб формування дослідницької компетентності академічно здібних учнів. *Теорія і практика моделювання інноваційного розвитку профільного закладу загальної середньої освіти технічної спрямованості для академічно здібних учнів: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с. 54–56). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722605/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2015). Реалізація дослідницького підходу в шкільному підручнику історії (на прикладі підручника «Всесвітня історія. Історія України» для учнів 6 класу). *Проблеми сучасного підручника*, 15, 53–66. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713318>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2018а). Вступ до історії : підручник для 5-го класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722144/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2018b). Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». <https://lib.iitta.gov.ua/712554/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2020). Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*, 24, 142–162. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720924/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2023а). Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. *Проблеми сучасного підручника*, 30, 86–101. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736193/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2023b). Особливості розроблення дослідницьких завдань з історії для учнів базової школи. *Recent Trends in Science: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference* (с. 206–207). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735202/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2024). Практика інтегрованого навчання учнів історії у 5–6 класах: методичні рекомендації. Київ: Освіта. <https://lib.iitta.gov.ua/740428/>
- Недодатко, Н. (2005). Технологія формування навчально-дослідницьких умінь школярів. *Рідна школа*, 6, 21–23.
- Новосолова, В. (2022). Особливості формування навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах Нової української школи. *Вісник Луганського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 8 ((346) Ч. 1), 181–197. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-8\(346\)-1-181-197](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-8(346)-1-181-197)

Омельчук, С. (2014). Методика навчання морфології української мови в основній школі на засадах дослідницького підходу. Дис. д-ра пед. наук, Херсон. держ. ун-т. <https://uacademic.info/ua/document/0514U000740>

Пехота, О. та ін. (2001). Освітні технології: навчально-методичний посібник. <http://surl.li/vxlnxo>

Пометун, О. (2015). Практичні заняття як форма навчання історії. *Практичний довідник учителя історії* (с. 52–54). *Бібліотека журналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання»*, 2.

Пометун, О., Гупан, Н., & Власов, В. (2018). Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712706/>

Moroz, P., & Moroz, I. (2015). Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school. *Український педагогічний журнал*, 3, 102–115. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706850/>